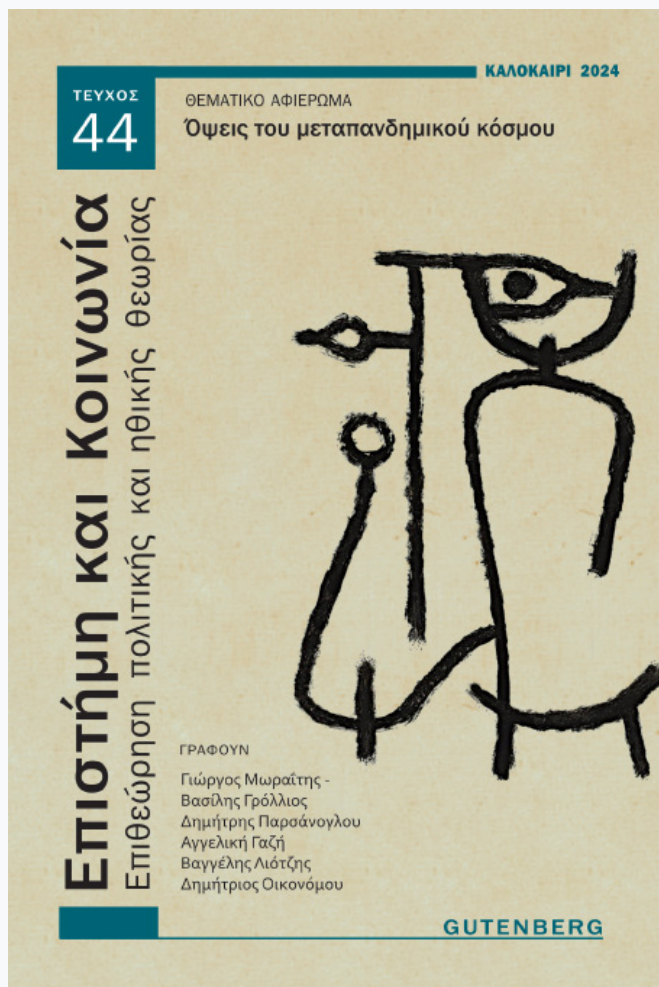

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 44 (2024)

Όψεις του μεταπανδημικού κόσμου

Μερόπη Αναστασιάδου, Οι Ρωμηοί της Πόλης κατά τον 19ο αιώνα, Κοινωνική και πολιτιστική ιστορία της Κοινότητας του Πέρα, μτφρ. από τα γαλλικά Ν. Ε. Καραπιδάκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2024.

Βαγγέλης Κούμπουλης

Copyright © 2024, Βαγγέλης Κούμπουλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κούμπουλης Β. (2024). Μερόπη Αναστασιάδου, Οι Ρωμηοί της Πόλης κατά τον 19ο αιώνα, Κοινωνική και πολιτιστική ιστορία της Κοινότητας του Πέρα, μτφρ. από τα γαλλικά Ν. Ε. Καραπιδάκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2024. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 44, 153–161. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/38605>

Μερόπη Αναστασιάδου, *Οι Ρωμηοί της Πόλης κατά τον 19ο αιώνα, Κοινωνική και πολιτιστική ιστορία της Κοινότητας του Πέρα*, μτφρ. από τα γαλλικά Ν. Ε. Καραπιδάκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2024.

ΑΝ ΚΑΙ ο όρος ‘παγκοσμιοποίηση’ φαίνεται να εμφανίζεται για πρώτη φορά στα γραπτά του Theodore Levitt ήδη από το 1944, στη δημόσια σφαίρα η ‘παγκοσμιοποίηση’ μπήκε στην καθημερινότητα των περισσότερων ανθρώπων μόλις στο τέλος του περασμένου αιώνα. Οι ιστορικοί, ωστόσο, γνωρίζουν πως οι άνθρωποι πάντοτε ζούσαν σε κάποιου είδους ‘παγκοσμιοποιημένο’ περιβάλλον, είτε αυτό αφορούσε τις δομές της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, είτε τον ελληνορωμαϊκό κόσμο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και της Βυζαντινής κατόπιν, είτε, όπως στην περίπτωση που εξετάζουμε, το περιβάλλον και το κλίμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τόσο εσωτερικά όσο και σε συνάρτηση με την Ευρώπη. Μέσα στην πολύγλωσση, πολυεθνική αυτοκρατορία, με τις διαφορετικές κουλτούρες και τις συνήθως εχθρικές μεταξύ τους θρησκείες, διαμορφώνονται ταυτότητες φυλετικές, γλωσσικές και θρησκευτικές που συγκροτούνται άλλοτε σε σφικτούς και άλλοτε σε περισσότερο χαλαρούς δεσμούς.

Ειδικότερα, στο οθωμανικό κράτος ο παράγων της θρησκείας ήταν ο πλέον καθοριστικός, αφού οι υπήκοοι των Οθωμανών διαχωρίζονταν με βάση το δόγμα που ακολουθούσαν και αναλόγως απολάμβαναν προνόμια και αναλάμβαναν υποχρεώσεις, κατά το μιλέτ [millet] στο οποίο ανήκαν. Η περίπτωση δε της πολυάνθρωπης Κωνσταντινούπολης, όπου πραγματικά η Ανατολή συναντούσε τη Δύση—κάτι που συμβαίνει μέχρι και τις μέρες μας, παρά τον σαφώς πολύ πιο εθνικά ομοιογενή χαρακτήρα του σύγχρονου τουρκικού κράτους σε σχέση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία τουλάχιστον—αποτελεί σαφώς πρόκληση για τον μελετητή που ενδιαφέρεται να παρακολουθήσει τη διαμόρφωση των ταυτοτήτων μέσα στο περιβάλλον μια πολυεθνικής και πολυεθνικής αυτοκρατορίας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, και μάλιστα κατά την τελευταία κρίσιμη φάση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εγγράφεται και η νέα μελέτη της Καθηγήτριας Σύγχρονης Ιστορίας στο Εθνικό Ινστιτούτο Ανατολικών Γλωσσών στο Παρίσι, Μερόπη Αναστασιάδου, για τη ρωμαιορθόδοξη—θα δούμε στη συνέχεια γιατί επιλέγεται ο συγκεκριμένος όρος—κοινότητα του Πέρα, που φέτος κλείνει τα 220 χρόνια από την εμφάνισή της το 1804,

με την ίδρυση της ενορίας της Παναγίας, του πρώτου ορθοδόξου ναού της περιοχής. Επιλέγεται, δηλαδή, ως αντικείμενο έρευνας το μικρό αλλά ιδιαίτερα σημαντικό κύτταρο κοινωνικής ζωής και οργάνωσης της πρωτεύουσας της Αυτοκρατορίας των Σουλτάνων, όπως είναι η κοινότητα του Πέρα. Μέσα από το παράδειγμα της συγκεκριμένης κοινότητας, η Αναστασιάδου επιχειρεί να καταδείξει πώς διαμορφώθηκε η ρωμαιορθόδοξη κοινότητα ευρύτερα εντός της Αυτοκρατορίας, αφού προηγουμένως —κι εδώ ίσως βρίσκει και το πιο ενδιαφέρον στοιχείο του βιβλίου— έχει προκύψει το νεότευκτο ελληνικό κράτος μετά την Επανάσταση του 1821. Υφίστανται, δηλαδή, δύο κατηγοριών ελληνικές ταυτότητες, εκείνη του έλληνα πολίτη και παράλληλα εκείνη του οθωμανού υπηκόου, χριστιανού ορθοδόξου στο θρήσκευμα, ελληνόφωνου και Έλληνα πολιτισμικά και η Αναστασιάδου εστιάζει στο πώς, στη ρευστή εκείνη εποχή των 100 περίπου χρόνων από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι την ανακήρυξη της τουρκικής δημοκρατίας, πορεύονται μεταξύ δύο ταυτοτήτων οι ρωμαιορθόδοξοι της κοινότητας του Πέρα.

Έχοντας ήδη μακρά επιστημονική ενασχόληση με τον ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης αλλά και γενικότερα τον ελληνισμό υπό

οθωμανική κυριαρχία (βλ. μαζί με τον Πωλ Ντυμόν, *Οι Ρωμηοί της Πόλης. Τραύματα και προσδοκίες*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 2007 αλλά και *Θεσσαλονίκη 1830-1912, Μια μητρόπολη την εποχή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 2008), η Αναστασιάδου καταθέτει μια νέα έρευνα σχετικά με την πιο φημισμένη ρωμαιορθόδοξη συνοικία της Κωνσταντινούπολης. Αρχικά, στην Εισαγωγή η συγγραφέας προβαίνει σε μερικές σημαντικές διευκρινήσεις σχετικά με την ορολογία, που όπως γνωρίζουμε παίζει μεγάλο ρόλο τόσο ως προς τη σήμανση και την αναγνώριση των κοινοτήτων, όσο και προς το ιδιαίτερο ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον της εποχής. ‘Τι σημαίνουν οι λέξεις Έλληνας, Ρουμ, Ρωμής;’ ρωτά η Αναστασιάδου, για να εξηγήσει στη συνέχεια πως οι όροι ‘Ρωμής’ και ‘Ρωμαιορθόδοξος’ χρησιμοποιούνται με τη θρησκευτική σημασία τους, όπως συνηθίζοταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, δηλαδή αφορούν τα μέλη εκείνα της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας που ακολουθούν το βυζαντινό τυπικό. Έτσι, χαρακτηρίζονται ως ‘Ρωμαιορθόδοξοι’ όσοι ανήκουν στο ποίμνιο των Πατριαρχών της Κωνσταντινούπολης, της Αντιόχειας, της Ιερουσαλήμ, ακόμη και της Αλεξάν-

δρειας, ακόμη κι αν στην πλειονότητά τους δεν είναι ούτε ελληνόφωνοι ούτε γεννημένοι Έλληνες. Αξίζει να σημειωθεί πως ο ίδιος όρος ('Ρωμαιορθόδοξοι' ή 'Greek Orthodox') χρησιμοποιείται και σήμερα ως δηλωτικός ταυτότητας για τους ορθοδόξους χριστιανούς των πατριαρχείων της Ανατολής.

Με την ίδρυση του ελληνικού βασιλείου θα αρχίσει να εμφανίζεται όλο και πιο συχνά ο όρος 'Έλληνας', που θα δηλώνει κυρίως τους προερχόμενους από το νεότευκτο κράτος. Όπως επισημαίνει η Αναστασιάδου, σιγά-σιγά ο όρος αρχίζει να χρησιμοποιείται και από τους Ρωμηούς της Πόλης, με την επιλογή μεταξύ των λέξεων 'Έλληνας' ή 'Ρωμαίος/Ρωμηός' 'να είναι απλώς δείκτης κοινωνικής θέσης και μορφωτικού επιπέδου [...]. Με άλλα λόγια στην Πόλη του δευτέρου μισού του 19ου αιώνα και στους κόλπους των Ρωμηών οι μορφωμένοι κι ευκατάστατοι άνθρωποι παρουσιάζονται ως Έλληνες (ακόμα κι αν δεν έχουν καμιά νομική σχέση με την αναγεννημένη Ελλάδα), ενώ οι όροι "Ρωμηός" και "ρωμαίικος" χρησιμοποιούνται κυρίως από τα λαϊκά στρώματα, τα λιγότερο εύπορα, που δεν είχαν σταθερή σχέση με τη σχολική εκπαίδευση'. Ανάλογες διευκρινήσεις κάνει η συγγραφέας και για τη χρήση των όρων 'κοινότητα', 'έθνος', 'μιλέτ'.

Κύρια αρχειακή πηγή του έργου αποτελούν τα αρχεία των ορθόδοξων ενοριών του Πέρα, οι καταγραφές των οποίων είναι πιο συστηματικές μετά το 1876. Μέσα από αυτά αναδεικνύεται η σχέση της κεντρικής εξουσίας με τα κοινοτικά διοικητικά όργανα που θεσμοθετήθηκαν μετά το 1876, η εξέλιξη των κοινοτικών δομών ήδη από το 1804, οι προτεραιότητες των ιθυνόντων της κοινότητας, καθώς και το κοινωνικό και οικονομικό προφίλ τους. Τέλος, να σημειωθεί πως μέσα από τα εν λόγω αρχεία δίνεται στον μελετητή η δυνατότητα να έχει μια σαφή εικόνα της δημογραφικής εξέλιξης των ορθόδοξων ενοριών της περιοχής, καθώς επίσης και στοιχεία για μια λεπτομερή αναπαράσταση του κοινωνικού και επαγγελματικού περιβάλλοντος.

Στην εύλογη απορία 'γιατί το Πέρα;' και όχι π.χ. ο Γαλατάς, η Αναστασιάδου διαθέτει ισχυρά επιχειρήματα. Όπως αποκαλύπτεται από τα αρχεία του Σταυροδρομίου (αλλιώς το Πέρα ή, επίσης, Μπέγιογλου) πρόκειται για την πλέον πλούσια και πολυπληθή ρωμαίικη συνοικία της Πόλης, 'πραγματική πόλη μέσα στην πόλη, προθήκη της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας μέσα στην καρδιά της οθωμανικής πρωτεύουσας', όπως εμφιατικά τονίζεται. Ως εκ τούτου, η μελέτη της πλέον

ακμάζουσας κατά την υπό εξέταση περίοδο ρωμαϊκής συνοικίας της Κωνσταντινούπολης επιτρέπει την εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων για την ελληνική παρουσία σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στην πρώτη ενότητα η Αναστασιάδου παρουσιάζει τα κυριότερα χαρακτηριστικά στοιχεία του υπό μελέτη γεωγραφικού χώρου. Δεν πληροφορούμαστε μόνο τα σημαντικά τοπόσημα της περιοχής αλλά και την προέλευση των ονομασιών της. Έτσι μαθαίνουμε πως ‘οι Ευρωπαίοι γνωρίζουν τη συνοικία με την ονομασία Πέρα’ καθώς επίσης και πως αυτή ‘ήταν σε χρήση από τη βυζαντινή εποχή, και αφορούσε την περιοχή απέναντι από την Κωνσταντινούπολη, στη βόρεια ακτή του Κεράτιου Κόλπου’. Από την άλλη η συγγραφέας παραθέτει και τις πιθανότερες ερμηνείες για το πώς προέκυψε η ονομασία Μπέγιογλου που εμφανίζεται στα οθωμανικά διοικητικά τεκμήρια, η οποία μπορεί να σημαίνει ‘ο γιος του μπέη’ και να αφορά είτε τον πρίγκιπα Αλέξιο, στον οποίο ο Μωάμεθ Β΄ φαίνεται να παραχώρησε την περιοχή, είτε τον πρόση της Βενετίας στην Πόλη στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή, ο οποίος είχε εκεί την κατοικία του, είτε να πρόκειται για παραποίηση των λέξεων ‘Μπέη

γιολού’ [Beyolu] που σημαίνει ‘ο δρόμος των μπέηδων’ και αναφέρεται στους ξένους αξιωματούχους και πρέσβεις που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή από τα μέσα του 16ου αιώνα.

Ως προαναφέρθηκε, σημειόσταθμός στη δημιουργία της συνοικίας του Πέρα στάθηκε ο εγκαινιασμός του πρώτου ορθόδοξου ναού της περιοχής, ο οποίος ήταν αφιερωμένος στην Παναγία. Η Αναστασιάδου δίνει ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός αυτό, καθώς οι χώροι λατρείας αποτελούσαν για τους Οθωμανούς τις αδιαφιλονίκητες αποδείξεις για την παρουσία μιας θρησκευτικής ομάδας. ‘Για τους Οθωμανούς η σήμανση του χώρου μέσω των θρησκευτικών κτιρίων ήταν παλαιά πρακτική. Κάθε φορά που οι σουλτανικοί στρατοί καταλάμβαναν έναν οικισμένο χώρο, μετέτρεπαν πάραυτα τους ναούς του σε μουσουλμανικά τεμένη. Η ιδιοποίηση αυτή δεν στόχευε μόνο στη συμβολική σήμανση της νέας εξουσίας. Ανάγγελλε επίσης την επικείμενη εγκατάσταση των μουσουλμάνων στη γη που είχε μόλις κατακτηθεί. Στο ίδιο πνεύμα, μια από τις πρώτες κινήσεις των εβραίων που έφτασαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία διωγμένοι από την Ισπανία ήταν η ανέγερση συναγωγής ως επικύρωση της συμφωνίας που έκαναν με τη νέα τους

πατρίδα'. Ως εκ τούτου, γίνεται κατανοητό πως η εγκατάσταση μιας κοινότητας σηματοδοτείται είτε από την ανέγερση ενός νέου χώρου λατρείας είτε από την αλλαγή χρήσης ενός ήδη υπάρχοντος οικοδομήματος.

Αφού η Αναστασιάδου αναφερθεί στα κυριότερα τοπόσημα της συνοικίας, παραθέτοντας πλούσιο φωτογραφικό και εικονογραφικό υλικό, μελετά τον ρωμαϊκό πληθυσμό της περιοχής από το 1840 μέχρι και τις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η εικόνα του Πέρα είναι εντυπωσιακή: 'Τις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το διαμέρισμα του Μπέγιογλου —μ' αυτό το όνομα εμφανίζεται στο εξής μέσα στα επίσημα έγγραφα— αποτελείται από 95 συνοικίες (τουρκ. mahale). Μια πραγματική πόλη δηλαδή με περισσότερους από 100.000 κατοίκους, όταν η Θεσσαλονίκη αριθμούσε τότε μόνο 71.000. Την περιοχή κατοικούσαν πολλές δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι, σχεδόν 300.000, σύμφωνα με την απογραφή του 1906 ή 260.000, σύμφωνα μ' έναν άλλο υπολογισμό του 1914'.

Σε μια πρώτη εντύπωση οι Ρωμηοί του Πέρα φαίνονται πως είναι ιδιαίτερα εύρωστοι οικονομικά, όμως αυτή η εικόνα αλλάζει αν απομακρυνθεί κανείς από την 'Μεγάλη Οδό', την κεντρική αρτηρία της συνοικίας, καθώς και

από κάποιους ακόμη δρόμους με πολυτελή κτίρια. Όπως σημειώνει η Αναστασιάδου, 'Η περιοχή παρουσιάζει μια μάλλον σύνθετη κοινωνική τοπογραφία. Τα μέγαρα, τα πολυτελή διαμερίσματα, οι πολυκατοικίες, τα ταπεινά ξύλινα σπιτάκια, οι τρώγλες σχηματίζουν ένα μωσαϊκό με ακαθόριστα πλαίσια. Κατά κανόνα η ίδια η γεωγραφία υπαγορεύει τον νόμο της, με τις πλούσιες οικογένειες να κατέχουν τα υψώματα, τις ρυμοτομημένες και επίπεδες (κατά κανόνα) αρτηρίες με τη δροσερή θαλάσσια αύρα και τη θέα προς τον Βόσπορο ή, έστω, προς τον Κεράτιο. Οι φτωχοί έχουν τις απότομες πλαγιές, τη δυσωδία του ανήλιαγου λάκκου, τις ακαθαρσίες της φτωχογειτονιάς'. Η κοινότητα επηρεάστηκε βαθιά από τις αλλαγές που γνώρισε μέσα σε 120 χρόνια, αλλαγές επιδραστικές τόσο για την κοινωνία όσο και για τη διαμόρφωση του αστικού τοπίου. Ιεραρχώντας τα φαινόμενα που επηρέασαν την περιοχή —οικονομική ανάπτυξη, άφιξη εσωτερικών μεταναστών, οικονομικές κρίσεις, πολιτιστικές δραστηριότητες, ιδεολογική ποικιλία— η Αναστασιάδου στέκεται ιδιαίτερα στη μετανάστευση. 'Ως αποτέλεσμα της αγροτικής εξόδου, ο πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης γνώρισε μια αξιολογική ανάπτυξη —είναι δύσκολο να έχουμε συγκε-

κριμένους αριθμούς— μεταξύ του 1840 και των αρχών του 20ού αιώνα. Καθόσον αφορά τους Ρωμηούς του Πέρα, μπορούμε να μιλήσουμε για μια πραγματική δημογραφική έκρηξη. Μέσα σε μισό αιώνα το δημογραφικό δυναμικό της κοινότητας πολλαπλασιάστηκε επί πέντε ή επί έξι’.

Οι κύριοι παράγοντες οι οποίοι οδήγησαν στις εξελίξεις που καθόρισαν την πορεία της ρωμαϊκής κοινότητας του Πέρα, και οι οποίες δεν αφορούν μόνο τη συγκεκριμένη συνοικία, εκτίθενται επίσης από τη συγγραφέα, κάτι που βοηθά στην καλύτερη κατανόηση τόσο του κλίματος όσο και του ευρύτερου ιστορικού, κοινωνικοοικονομικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος της εποχής, όπως είναι για παράδειγμα τα πολιτικά γεγονότα (Κριμαϊκός Πόλεμος 1853-1856, Ρωσοτουρκικός Πόλεμος 1877-1878), οι έντονες ζυμώσεις (π.χ. οι *Μεταρρυθμίσεις*) που σηματοδοτούν την πορεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον τελευταίο αιώνα της ζωής της. Άλλωστε, όπως τονίζει η Αναστασιάδου, ‘οι οικονομικοί μετανάστες, η ανάδυση μιας νέας τάξης αστών, οι μηχανισμοί ανάσχεσης (containment) της φτώχειας, η διάδοση μιας “σύγχρονης” εκπαίδευσης για όλα τα κοινωνικά στρώματα, δεν ισχύουν μόνο στο Πέρα’.

Τέσσερα ακόμη είναι τα ουσιαστικά ζητήματα στα οποία εστιάζει η έρευνά της και αφορούν τη διοικητική οργάνωση του μιλέτ-ι-ρουμ και τη νομιμοποίησή του, το ‘κοινωνικό leadership’, όπως εκφραζόταν από τις οικονομικές και πνευματικές ελίτ της περιοχής, το φιλανθρωπικό έργο και τις αγαθοεργίες, μέσω των οποίων η ρωμαϊκή κοινότητα προσπάθησε να βοηθήσει τους αναξιοπαθούντες, και, τέλος, την εκπαιδευτική διαδικασία του Πέρα και τα επιτεύγματά της, ‘συνεκτιμώντας τις εκπαιδευτικές παροχές που απολάμβαναν οι Ρωμηοί σε άλλες ορθόδοξες ενορίες της Πόλης’.

Ως προς τα διοικητικά, δύο είναι οι κεντρικοί άξονες που καθορίζουν τη διοικητική οργάνωση των Ρωμαιοορθόδοξων κατά τον 19ο αιώνα. Η πρώτη, οι περιφημες *Μεταρρυθμίσεις*, γνωστές και ως *Τανζιμάτ*, που αφορούσαν την προσπάθεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να συμβαδίσει με την Ευρώπη του καιρού της. Η δεύτερη είναι πιο συγκεκριμένη ακόμη. ‘Καθόσον αφορά το ορθόδοξο μιλέτ, οι βάσεις για ένα νέο ξεκίνημα συνιστούσαν μια αναγκαιότητα. Ο πόλεμος της ανεξαρτησίας στον Μοριά, που η οθωμανική πλευρά βίωσε ως προδοσία, προκάλεσε τη σημαντική εξασθένιση της Εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη. Και πληρώθηκε

με την εξάρθρωση της φαναριώτικης ελίτ. Προς το 1830, όταν η Ελλάδα αρχίζει να απολαμβάνει την ανεξαρτησία της, ο ρωμαίικος πληθυσμός της οθωμανικής πρωτεύουσας επουλώνει τις πληγές του. Πρόκειται για ένα δυσεκπλήρωτο καθήκον, αφού η κρίση προκάλεσε πολλά θύματα και υποχρέωσε πολλές οικογένειες να εγκαταλείψουν την πόλη. Σε παρόμοιο δυσμενές περιβάλλον, η αναδιοργάνωση είναι απαραίτητη'. Τίθεται ασφαλώς το ζήτημα πώς θα μπορούσε να επιτευχθεί αυτή αναδιοργάνωση, ιδίως μετά την εξαφάνιση των Φαναριωτών. Κι είναι εδώ που κάνει την εμφάνισή της μια νέα, ρωμαλέα αστική τάξη, αποτελούμενη κυρίως από 'ανθρώπους του χρήματος, τραπεζίτες, επενδυτές, εμπόρους', οι οποίοι αναζητούν πλέον να έχουν λόγο στις αποφάσεις που καθορίζουν τη λειτουργία της κοινότητας. Μέσα δε από τις αλλαγές που προκύπτουν με το αυτοκρατορικό διάταγμα [hatt-ihümayum] του 1856 θεσμοθετείται και επίσημα η συμμετοχή των λαϊκών στη διοίκηση του μιλέτ, με την Εκκλησία να είναι υποχρεωμένη πλέον να μοιραστεί την εξουσία. Ουσιαστικά πρόκειται για την πρώτη φορά στην ιστορία της Αυτοκρατορίας που 'η διοίκηση του μιλέτ-ιρουμ είναι δικέφαλη και ασκείται από κοινού από την Ιερά Σύνο-

δο [...] και από το Διαρκές Εθνικό Μεικτό Συμβούλιο, αρχή που συγκροτείται από δώδεκα μέλη, οκτώ λαϊκούς και τέσσερεις αρχιερείς της Ιεράς Συνόδου'. Ειδικότερα, στην περίπτωση του Πέρα, 'συγκροτούμενη από έξι μέλη, εκλεγμένα από τη συνέλευση των ενοριτών και ανανεούμενη ετησίως κατά το ήμισυ, η Κεντρική Εφορία είναι το ανώτατο εκτελεστικό όργανο της κοινότητας'.

Αναφορικά με την ανάπτυξη της φιλανθρωπίας και των αγαθοεργιών της κοινότητας, το σημαντικό ζήτημα είναι αυτό της 'δειλίας κοινωνικής πολιτικής που εκδήλωσε η κοινότητα', δηλαδή η ατομία των ιθύνοντων της να αντιμετωπίσουν την οικονομική ένδεια, κυρίως των μεταναστών που κατέληξαν στο Πέρα, μέσα από προσπάθειες που θα ξεπερνούσαν τη συνήθη λογική της ελεημοσύνης. Καίτοι φαίνεται να υπήρξαν κάποιες ενέργειες προς αυτήν την κατεύθυνση, τελικά τα αποτελέσματα ήταν μέτρια, χωρίς να αγγίζουν τις πραγματικές ανάγκες του πενόμενου πληθυσμού. Οι ιθύνοντες της κοινότητας δίστασαν να ξεφύγουν από την πεπατημένη της παραδοσιακής παιδαγωγικής και προχωρήσουν στην ίδρυση δομών θεσμικής-σχολικής εκπαίδευσης. Το γεγονός αυτό συνδέεται με μια γενικότερη ανησυχία για το μέλλον της

Αυτοκρατορίας και το αν αυτή θα διαμελιζόταν (και άρα με το αν οι Ρωμηοί θα ενσωματώνονταν στο επεκτεινόμενο ελλαδικό κράτος) ή αν θα παρέμενε ως είχε (και άρα θα όφειλαν κι εκείνοι να πορευτούν όπως είχαν συνηθίσει μέχρι τότε).

Αξιόλογο είναι και το έκτο κεφάλαιο του βιβλίου, που αναφέρεται στην εκπαίδευση. Παρουσιάζεται η σταδιακή ανάπτυξη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, που πριν από τα μέσα του 19ου αιώνα δεν ήταν ανοικτή για όλα τα παιδιά του ρωμαϊκού πληθυσμού της Πόλης, ενώ τονίζεται ιδιαίτερα ο ρόλος του πολύ σημαντικού 'εν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικού Συλλόγου' που ιδρύθηκε το 1861. Αρχικά φαίνεται να ήταν κάποιο είδος 'λέσχης' για λογίους που επιθυμούσαν να συζητούν και να απολαμβάνουν κάποιες στιγμές κοινωνικότητας, αλλά 60 χρόνια μετά, όταν πλέον παύει να λειτουργεί, έχει ένα εντυπωσιακό απολογισμό που ξεκινά από τη συμβολή του στη διάμορφωση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και τη διάσωση, μέσω διαγωνισμών, της λαϊκής λογοτεχνίας και του πολιτισμού, μέχρι τη συνολική διεύθυνση των πολιτιστικών πραγμάτων των Ρωμηών της Αυτοκρατορίας. Φαίνεται, επίσης, πως ο Σύλλογος αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος του εξελληνισμού μεγάλου μέρους των

Καραμανλήδων, προτάσσοντας την προώθηση της ελληνόφωνης παιδείας και υποστηρίζοντας την ίδρυση σχολείων, κυρίως σε περιοχές που οι κάτοικοι ήταν ορθόδοξοι αλλά όχι ελληνόφωνοι. Εν προκειμένω, ο Σύλλογος δεν ενδιαφέρθηκε μόνο για τους ορθόδοξους της Καππαδοκίας, τους Καραμανλήδες, αλλά και για τους αλβανόφωνους της Ηπείρου.

Κλείνοντας, ας σταθούμε σε μια πολύ σημαντική παρατήρηση της Αναστασιάδου, η οποία μολονότι μοιάζει αυτονόητη, συχνά απουσιάζει από τον δημόσιο λόγο περί των ζητημάτων της ελληνικής διασποράς και 'χάνεται' πίσω από τη νοσταλγία για τις 'χαμένες πατρίδες'. Πρόκειται για το γεγονός ότι 'η ρωμαιορθόδοξη κοινότητα δεν είχε έγκαιρα καταλάβει ότι η Αυτοκρατορία των Σουλτάνων βυθιζόταν και πως ένα νέο έθνος ήταν έτοιμο να πάρει τα ηνία. Και παρόλο που οι τουρκοικές ελίτ δεν έκρυβαν τη βούλησή τους να οικοδομήσουν μια όσο γινόταν πιο ομοιογενή κοινότητα, οι Ρωμηοί δεν κατάφεραν να ευθυγραμμιστούν με τα νέα δεδομένα'. Αν και θα μπορούσαν, όπως υποστηρίζει η συγγραφέας, να έχουν συστρατευτεί ανεπιφύλακτα με το νέο ελληνικό κράτος και την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας ή να δοκιμάσουν να συμβάλουν στην οικοδόμηση

του νέου τουρκικού κράτους —εννοείται, διατηρώντας την ταυτότητά τους, γλωσσική, θρησκευτική και πολιτισμική—, δεν έπραξαν ούτε το ένα ούτε το άλλο. Ειδικότερα, η συστράτευση με την Ελλάδα άργησε, ενώ δεν υπήρξε καν σκέψη για συμμετοχή στην οικοδόμηση της νέας Τουρκίας. ‘Παρέμειναν γαντζωμένοι στα προνόμιά τους και τις πολιτισμικές τους αναφορές, με κίνδυνο να θεωρηθούν στο εξής ξένο και μη αφομοιώσιμο σώμα’, γεγονός που δείχνει τελικά πως ίσως ένας από τους λόγους που σταδιακά οι Ρωμηοί της Πόλης συρρικνώθηκαν στους σημερινούς αριθμούς, δεν έχει να κάνει μόνο με την πολιτική του τουρκικού κράτους αλλά και με τη δική τους αδυναμία να διαβάσουν τα σημεία των καιρών και να επιδείξουν την απαραίτητη προσαρμοστικότητα και ευελιξία.

Στην ιδιαίτερη χρονική στιγμή όπου έχει ιδρυθεί το νέο ελληνικό κράτος, το οποίο έχει αναπτύξει ήδη τη θεωρία της Μεγάλης Ιδέας, οι ρωμαιορθόδοξοι οθωμανοί υπήκοοι είναι δυνάμει μελλοντικοί πολίτες του. Οι Ρωμηοί της Πόλης, όμως, δεν λειτουργούν απαραίτητα ούτε πάντα ως τα μέλη μιας διασποράς που τελούν εν αναφορά προς το μητρικό έθνος κράτος. Ανάλογα με τη συγχυρία, οι Ρωμηοί του Πέρα —και της Πόλης ευρύτερα— άλλοτε εί-

ναι υπέρμαχοι του ελληνικού μαχητικού εθνικισμού και βλέπουν θετικά τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ενσωμάτωσή τους στο ελληνικό κράτος, άλλοτε πάλι προτιμούν να διατηρήσουν τα προνόμιά τους εντός του οθωμανικού status quo, χωρίς αυτό να σημαίνει και πως αρνούνται την ιδιαίτερη ταυτότητά τους ως ορθοδόξων Ελλήνων γλωσσικά και πολιτισμικά.

Παράλληλα, αν και είναι άκρως ενδιαφέροντα τα what if? που θέτει η Αναστασιάδου, όπως το τι θα μπορούσε να συμβεί αν πετύχαιναν ουσιαστικά οι *Μεταρρυθμίσεις* ή αν οι Ρωμηοί υιοθετούσαν αποφασιστικότερο ρόλο στο υπό κατάρρευση οθωμανικό κράτος και στο υπό διαμόρφωση νέο τουρκικό, η ίδια πειστικά καταδεικνύει πως τίποτα από αυτά δεν θα μπορούσε να συμβεί διαφορετικά.

Ιδιαίτερη μνεία οφείλεται στον καθηγητή Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο Νίκο Καραπιδάκη, επιμελητή της εξαιρετικής σειράς ‘Ιστορία και Πολιτική’ των ποιτικών εκδόσεων του Βιβλιοπωλείου της Εστίας, ο οποίος ήταν και ο μεταφραστής της μελέτης της Μερόπης Αναστασιάδου σε μια γλώσσα ζωντανή και ρέουσα, γεγονός που καθιστά το βιβλίο ιδιαίτερα ευανάγνωστο.

Βαγγέλης Κούμπουλης